

Egy naskalati juhesztena eszköztárának változásvizsgálata

Jelen fejezetben a Vánicsa Imre tulajdonában lévő esztena (9. kép) eszköztárának tárgypopulációját vizsgálom. Választásom egyrészt azért esett az általa kialakított esztenára, mivel korábbi kutatásaim is az ő juhász tevékenységéhez kapcsolódtak, másrészt pedig 2003 és 2011 között ő volt az egyetlen olyan helyi születésű bács Csíkmadarason, aki több mint száz gazda birkáiért vállalt tavasztól ősziig felelősséget. Minden tavasszal a juhosgazdák segítségével újíttotta fel a falu közbirtokosságának tulajdonában levő esztenaépületet és maga szerezte be annak tárgykészletét. Az esztenán használt berendezési tárgyak anyagukban és funkciójukban többnyire hasonlóságot mutatnak más havasi esztenák eszközeivel,⁹⁹ így az esztena főbb elemei csíki vonatkozásban általánosítva is tárgyalhatóak, de ettől függetlenül élettörténetüket tekintve az eszközök mind egyediek.

A juhászati eszközök bemutatása és elemzése által a nyári szálláson tartózkodó pásztorok életmódbeli sajátosságaira próbálok rávilágítani.

Az esztena eszközeinek számbavételét elsősorban a 2011 szeptemberében végzett naskalati¹⁰⁰ terepmunkám során valósítottam meg, ekkor az esztena minden egyes eszközéről fotódokumentációt készítettem. A digitális fényképfelvételek a tárgyak kategorizációját is elősegítették, ugyanakkor lehetővé tették egy későbbi alkalommal a tárgyakra való újbóli rákérdezést. Eszerint második fázisban (2012 januárjában) Vánicsa Imre feleségével, Vánicsa Évával és az esztenán állandó jelleggel ott tartózkodó fejőpásztorral, Fazakas Csabával folytattam félig strukturált beszélgetést csíkmadarasi otthonukban. Ez a módszer a naskalati adatgyűjtéshez viszonyítva hatásosabbnak bizonyult, ugyanis ez alkalommal a fotók alapján konkrét módon rákérdezhettem a használatban levő tárgyakra. Az adatgyűjtés sikerét segítette elő, hogy az említett személyek eszközökkel kapcsolatos élményeiket, történeteiket egyidőben oszthatták meg, így gyakran kiegészítették egymás ismereteit, ráadásul az eszközök elsődleges és másodlagos szerepe is átláthatóbbá vált, hiszen azoknak nagy része kezdetben Vánicsa Éva háztartásának részét képezte, majd azt követően különböző okoknál fogva került a havasi szálláshelyre.

99 2011 szeptemberében végzett terepmunkám során lehetőségem adódott egy ajnádi és egy gyimesközéploki juh- és marhaesztenára is ellátogatni, ahol a használati eszközöket megfigyelve nem találtam lényeges különbségeket az ajnádiak, gyimesközéplokiak és a csíkmadarasiak esztenája között.

100 A Csíki-havasokban található Naskalat-hegység a Gyimesek völgyének szomszédságában terül el, legmagasabb pontja a Naskalat-tető, amely 1550 méter. Csíkmadaras legnagyobb kiterjedésű külső legelőterülete a Hargita-hegységben található, Madaras csúcsa és Szőkő-Kicsikút legelő, amelyeknek összterülete 215 hektár, ezt követi a szalóki legelő 158 hektárral, a naskalati legelő 105 hektárral, a disznókúti legelő 61,4 hektárral, végül a bustuháni legelő 60 hektárral. (Csíkmadaras Közbirtokosságának tulajdonában lévő adatok)

9. kép. Esztenaépület (2011. szeptember 2.)

A csikmadarasi juhászok nyári szálláshelyére ellátogatva az eszköztár sokszínűségével szembesültem. A szakirodalomból ismert hagyományos paraszti juhtartás eszköztárához viszonyítva a terepen talált eszközök sokkal árnyaltabb képet adnak napjaink juhászainak havasi életéről. Az esztena tárgyi felszereltsége tanúskodik a juhásztorok tevékenységének jellegéről, ugyanakkor megvilágítja azt is, hogy fogyasztói társadalmunkban, egy hagyományos állattartással foglalkozó réteg eszköztára milyen változásokat mutat. Az eszközök számbavételén és funkcionális leírásán túl elsősorban az egyén és tárgy kapcsolatára terjedt ki figyelmem, mindezt az esztenán megfigyeltek alapján, illetve a tárgyak használóinak eszközökre irányuló személyes elbeszéléseit vizsgálva látom megvalósíthatónak.

Összehasonlító vizsgálat által próbálom szemléltetni azt, hogy a 20. század elejétől a jelenkorig, eszköztár tekintetében milyen lényeges változások következtek be a csiki juhászat tárgye gyűttesében. Forrásanyagként összehasonlítási alapul a 2011–2012-ben végzett, juhászattal kapcsolatos kutatásaim interjúinak ide vonatkozó részeit, írott anyag tekintetében pedig Pungur Gyula 20. század eleji és Földes László 1962-es, juhászati eszköztárra is vonatkozó, kéziratos formában fennmaradt, csiki vonatkozású írásait és azoknak illusztrációs mellékleteit használom. Mindezek mellett felhasználom a néprajzi szakirodalom erdélyi vonatkozású, hagyományos juhtartásról írt egyes tanulmányait is.

Tárgyak szerepe a társadalomban

A tárgyak azok az objektumok, amelyek emberi célokra, emberi megmunkálással valónak ki a természeti világ anyagbázisából (Hernádi 1982: 12). A tárgyak az ember életének nélkülözhetetlen részét, munkájának és szabadidejének feltételét és elősegítőjét jelentik; a tárgyak végigkísérik az ember életét, értéket hordozva magukban; azon túl, hogy funkciókkal, jelentésekkel rendelkeznek, esztétikai vagy érzelmi értékkel bírnak, s ugyanakkor bonyolult kapcsolatrendszerek kifejezésére alkalmasak. A tárgyakhoz való viszonyulás számos emberi magatartásformát is tükröz (Szarvas 1988: 11).

Az emberi társadalmat, kommunikációt és cselekvéseket lehetetlen tárgyak nélkül vizsgálni, ugyanis a tárgyak kulturális tevékenységeink szerves és elválaszthatatlan részét képezik (Wilhelm 2004: 136). A tárgyakkal kapcsolatos emberi bánásmód sohasem egy emberre korlátozott, ugyanis a tárgyakkal folytatott „manipuláció” is olyan társadalmi cselekvés, amely másokhoz igazodik, a társadalom fennálló szabályaira ügyel (Hernádi 1982: 9).

Andreas Kuntz írja, hogy a tárgyakat csak az embereken, az embereket pedig a tárgyakon keresztül ismerhetjük meg. A szerző azt is hangsúlyozza, hogy a tárgyak funkciójának feltárása szükségszerű eszköznek bizonyul a történelmi folyamatok elemzésekor. (Kuntz 2004: 46.) A tárgyakhoz különböző funkciók társulnak: technikai, pszichológiai, szociológiai, gazdasági és dokumentációs funkciók; mindezek lényegi kapcsolatban állhatnak egymással (Hernádi 1982: 27–28).

Egy társadalom szerkezetének megértéséhez kiindulópontot jelenthet a tárgyi világ, ugyanis a materiális világ felépítése szoros kapcsolatban van a társadalmi rétegződéssel, így a tárgyi világ alkalmas lehet egy-egy társadalmi csoport árnyalt jellemzésére (Gazda A. 2002: 42).

A tárgyak fizikai anyagságukon túl időbeliséget is hordoznak, ez az időbeliség azonban nem egynemű, mivel a tárgyak élettörténeteinek kontextusai változatosak. Az idő nem egyenlő mértékben jellemzi a tárgyakat, e szempont szerint rendkívüli és jelentéktelen tárgyak egyaránt előfordulnak (Fejős 2003b: 86).

A tárgykutatás a 20. században különböző tudományok kutatási területévé vált, mégis egyes gyakorlati diszciplínák mellőzték tárgyi viszonylatban a természet–technika–társadalom hármás mérlegelését, s ennek következtében gyakran elmaradt annak tisztázása, hogy a tárgyak milyen alapvető szerepet töltenek be társadalom és egyén életében (Hernádi 1982: 10), továbbá hiányzik a tárgyak társadalmi pályafutásának átfogó, elméleti alapokon nyugvó társadalomtudományi leírása is (Hernádi 1982: 11).

Egy család vagy közösség tárgyi ellátottságával kapcsolatos társadalomnéprajzi vizsgálat már nem ritka a magyar szakirodalomban. Úttörő és példaértékű munkának tekinthetjük Fél Edit és Hofer Tamás Átány községben végzett kutatását, amelynek alapját a tárgyi világ képezte, célját pedig a paraszti társadalom szerkezetének és működésének feltárása (Fél–Hofer 1964: 83).

A dán etnológus, Kaj Birket-Smith jegyzi meg, hogy a tárgyak közül a munkaeszközök a kultúrák vezérlői, ugyanis a gazdaság és társadalom mellett, a kultúra fejlettségi szintjének is lényeges mutatói (Birket-Smith 1969: 444). Berta Péter írja:

„a dolgok elválaszthatatlanok azoktól a társadalmi, gazdasági és kulturális folyamatoktól, amelyek hatást gyakorolnak rájuk, s amelyek alakításában maguk is részt vesznek” (Berta 2008: 53).

Hofer Tamás szerint egy-egy társadalom teljes tárgyállományának számbavétele és szerkezetének elemzése jó lehetőséget szolgáltat arra nézve, hogy a tárgyaktól kiindulva eljuthassunk a társadalom szerkezetének és alakulási tendenciáinak megismeréséhez (Hofer 1983: 41). A különböző társadalmi csoportok tárgyi felszereléseit tanúskodnak életmódjukról és rávilágítanak arra a státuscsoportra, amelybe tartoznak (Hofer 1983: 58).

Sári Zsolt írja, hogy az „életmód absztraktálódik a kultúra tárgyakban való megnyilvánulásában, a termelés és a fogyasztás mértékében és minőségében, illetve a mindennapokhoz való viszonyulásban” (Sári 2010: 104).

Szarvas Zsuzsa a háztartások tárgykészletének vizsgálatában az életmód és tárgyi kultúra változásának kapcsolatrendszeret reprezentáló hatásait tárja fel, továbbá olyan kérdésekre is választ ad, hogy a tágabb társadalmi, történeti és egyénhez kötött változások hogyan jelennek meg a tárgyi világban, az egyént körülvevő eszközök pedig hogyan kísérik végig tulajdonosuk életét (Szarvas 1988: 119).

Egy-egy család, háztartás tulajdonában lévő tárgyak teljes leltárai a kortárs tárgykultúra dokumentálásának és megismerésének fontos eszközei, ugyanakkor hozzájárulnak a fogyasztási dinamika, illetve az egyéni vagy családi, közösségi emlékezet alakulásának megértéséhez (Fejős 2003a: 12).

Kósa László egy gyulai tanyán élő házaspár teljes tárgypopulációjából kiindulva világit rá tanyai életmódjuk sajátosságaira (Kósa 2003).

Granasztói Péter egy mezőváros, Kiskunhalas társadalmát vizsgálta a tárgyi világ tükrében, az 1760 és 1850 közötti időszakban. Tárgyközpontú vizsgálatával arra a kérdésre keresett választ, hogy a tárgyhasználat és a tárgyak kiválasztásának különbsége alapján feltárhatóak-e a közösség jellegzetes anyagi kultúrájú csoportjai, belső társadalmi rétegei (Granasztói 2010: 9). A szerző megállapítja, hogy a tárgyaktól kiindulva megérthető a társadalom működésének logikája, ugyanis a tárgyak utat mutatnak a különböző életmódtípusok és társadalmi csoportok megismerése felé (Granasztói 2010: 22).

Tárgyak élettörténete, fogyasztói attitűdök

Az 1930-as években tárgygyűjtéssel is foglalkozó muzeológusok részéről fogalmazódott meg az a mai napig érvényben levő gondolat, hogy a tárgygyűjtéseket a tárgyak életére vonatkozó adatgyűjtésekkel kell kiegészíteni (Verebélyi 2005a: 190), hiszen azoknak mélyebb jelentése csak történeteik által tárható fel.

Igor Kopytoff a dolgok életrajzi vizsgálatához javasolja a személyek biográfiájához is köthető, olyan kérdések használatát, mint, hogy milyen életrajzi lehetőségek kapcsolódnak az adott dolog státuszához; a tárgy honnan származik és ki készítette azt; milyen életút áll mögötte; az emberek milyen „korokat” és periódusokat különí-

tenek el annak életében; hogyan változik a dolog használata az idő múlásával, továbbá használhatóságának végén milyen sors vár rá (Kopytoff 2008: 109).

Szarvas Zsuzsa írja, hogy az emberekhez hasonlóan a tárgyakhoz is egyfajta életpálya tartozik, amely sokkal differenciáltabb lehet, mint ahogy gondolnánk, ugyanis a tárgye gyűttesek történetének is van egy születés előtti tervezési szakasza, ezt követi a funkcionális szakasz, vagyis a használati idő, végül pedig sor kerül a felszerelés másokra való átörökítésére vagy felosztására (Szarvas 1992: 258).

Berta Péter szerint a tárgyak is szert tehetnek egyfajta társadalmi létre, élettörténetre, életrajzra, az erre irányuló vizsgálatok a tárgyak társadalmi jelentőségét „kulturális életrajzuk” kontextusában vizsgálják (Berta 2006: 147). Hasonló véleményen van a Lene Otto – L. Lykke Pedersen szerzőpáros, akik azt tartják, hogy a tárgyak nem csak olyan dolgok, amelyeket az emberek maguk után hagynak, hiszen azok cselekvő módon emlékeket kódolnak és élettörténeteket beszélnek el (Otto–Pedersen 2004: 30).

Fejős Zoltán írja, hogy a tárgyak biográfiája és az emberek életrajza számos vonásában hasonlatos egymáshoz, azonban a tárgyakkal ellentétben az emberek maguk alakítják életüket, ezzel szemben a tárgyak életrajza társadalmi, ugyanis az emberi közösségek használatából származik. Az önmagukban passzív tárgyakat humanizáljuk, viszont a tárgyak biográfiája az emberek létének változó körülményeiről tanúskodik, hiszen azok többszörösen beépülnek a társadalmi viszonyok és kontrollmechanizmusok rendszerébe (Fejős 2003b: 87).

Andreas Kuntz jegyzi meg, hogy csupán a kitartó kérdezősködés, puhatolózás vezethet el a tárgy valódi értelméhez, jelentőségéhez (Kuntz 2004: 48). Hermann Bausinger is hasonlóan vélekedik: sok információval kell rendelkezünk ahhoz, hogy megértsük a tárgyakat és felmérjük azoknak jelentőségét (Bausinger 2005: 11). Számolnunk kell azzal is, hogy a tárgyak életének van egy háztartást megelőző szakasza is, mely magában foglalja az eszköz készítésének idejét, a készítés technikáját, eredeti funkcióját, vagyis azt a szerepkört, amire a tárgy készül és a hagyomány által kialakított helyét (Lestyán 2006: 111).

Általában a múzeumokban őrzött juhászati tevékenységhez kapcsolódó tárgyak esetében is nagy az információhiány, a leltári nyilvántartásokban a tárgyakról minimális leírás jelenik meg (eszköz neve, funkciója, származási helye). Az adathiány nagyrészt abból fakad, hogy muzeológusok a tárgyak gyűjtése során nem végeztek elég alapos adatgyűjtést egy-egy eszközre vonatkozóan, fő célnak csupán az eszköz felgyűjtését, leltárba vételét tekintették. Ennek tulajdoníthatóan a juhászeszközök tudományos céllal történő feldolgozása nehézségekbe ütközik: az eszközök formai és funkcionális leírását nem lehet kiegészíteni a tárgyak életére vonatkozó információkkal.¹⁰¹

Szalay Miklós a tárgyakat két főbb kategóriába sorolja, ezek közül az egyik a mulandó tárgyak, vagyis a korlátozott élettartalmú tárgyak kategóriája, a másik az idő-

101 A pásztorbotokat vizsgálva – lejegyzett adatok hiányában – csakis a tárgyak formai sajátosságait, a tárgyakon megjelenő feliratokat és díszítőmennyeket vehetjük alapul (Salló 2009).

től függetlenül, tehát *megörökített* tárgyak csoportja. Egy harmadik kategória lehet az eldobott, hulladékká vált tárgyak kategóriája. (Szalay 2004: 9.)

Fejős Zoltán az úgynevezett megörökített tárgyak csoportjába tartozónak véli az egy vagy több nemzedéket kiszolgáló tárgyi javakat, amelyek főként a társadalmi folytonosság hordozói, ezek a típusú tárgyak abból nyerik létüket, hogy tudatosan hosszú időre készülnek (Fejős 2003b: 87).

Szociológiai viszonylatban Hernádi Miklós a nyolcvanas évek elején megjelent munkájában írja, hogy a beáramló tárgyak mennyiségének növekedésével, csökken azoknak átlagos élettartama. Sok esetben a tárgy élete korábban ér véget, mint amilyen tartós maga az alapanyag. A tárgy akkor ér el életútjának végéhez, hogyha már nem képes betölteni a rászabott technikai funkciókat, azonban ez a használhatatlanná válás csak a technikai funkció szempontjából vet véget a tárgy pályafutásának, ugyanis a tárgy egyéb funkcióiban továbbra is értékes lehet. (Hernádi 1982: 116–117.) Turai Tünde írja, hogy korunkban megsokasodott a tárgyak száma, pluralizálódtak az értékek és ízlések, lerövidült a tárgyak élete és felgyorsult a divatváltás tempója is (Turai 2005: 102).

Fél Edit és Hofer Tamás – átányi kutatásuk eredményeit ismertetve – hangsúlyozza, hogy az öntöttvas eszközök bevezetése előtt a *tárgyéletpályák* semmiféle hulladékot nem hagytak maguk után, ugyanis az összes alapanyag szerves anyag volt, amelyek hamuként vagy trágyaként a termőföldre kerültek, ugyanakkor a kovásoltvas is újra felhasználásra került (Hofer 1983: 49).

Ugyanerre a jelenségre hívja fel a figyelmet Hernádi Miklós, aki az *újrafelhasználási lejtő* fogalmát használja. Ez sok háztartáson belül megjelenik, ennek alapját az igények lefokozódása jelenti. A szerző példaként a ruhanemű előbb felmosóvá válását, majd kutyaderékalj szerepét hangsúlyozza, végül elégetik azt, de az még utolsó formájában, hamuként is felhasználásra kerül. (Hernádi 1982: 120.)

Erre a jelenségre az általam vizsgált juhászati eszköztáron belül is találunk példát. Ez mai társadalmunk fogyasztói magatartásának ellenében hat, ugyanis bizonyos tárgyak elsődleges szerepüket elveszítve másodlagos funkcióra tesznek szert. Erre példa lehet a naskalati esztenaépületben található *utazóláda*, amely eredeti funkciójában már nem használatos, viszont bútor hiányában a különböző élelmiszerek (kenyér, zöldségek stb.) tárolására szolgál. Szintén ez a jelenség követhető nyomon azon *műanyagdobozok* esetében, amelyek kezdeti rendeltetésüket elveszítve mára mosópor tárolására hivatottak. A fejő- és tej tárolására használt edényeknél a juhászok leleményessége mutatkozik meg, ugyanis a használaton kívüli, tárolásra és szállításra alkalmas *tejesbödönök*¹⁰² felső részét eltávolítva *fejővedrekké* (10. kép) alakították át azokat, így a vedrek a szintén gyáripari *fejőcsészékkel* együtt váltak a fejés fő eszközeivé. Egy másik példája az újrahasznosításnak a tejfeldolgozás egyik eszközének a *tejelverőnek* az esete. Ez a két részből készült faeszköz megrongálódva sem került ki a használatból, mégcsak funkciója sem változott meg, hiszen miután annak eltörtt egyik fa része, műanyaggal pótolták, s így az továbbra is betöltheti alapvető funkcióját.

102 Lásd a *Mellékletben* a 27. képet!

10. kép. Tejesbödönből kialakított fejővedrek (2011. szeptember 2.)

A fogyasztói társadalom szokásaival ellentétben a paraszti kultúrára nem volt jellemző az elkopott munkaeszközök, hétköznapi tárgyak megsemmisítése, ugyanis azoknak anyagát újra felhasználva, saját kezűleg újabb eszközöket készítettek (Kiss 1981: 96). Gazda Klára ezt a magatartást úgy magyarázza, hogy ebben nem csupán a takarékoság elve mutatkozik meg, hanem leleményesség, szokásszerűség és az eszköz egyéniséghez való alakításának igénye is (Gazda K. 2008: 148). Szacs vay Éva írja, hogy a paraszti háztartásokban a faanyagú gazdasági eszközöket, bútorokat és textíliákat újrahasznosították, ezt átalakítások által valósították meg, így csak másodlagos vagy harmadlagos felhasználás után váltak használhatatlanná a tárgyak (Szacs vay 2003: 55).

A szakirodalomból jól ismert hagyományos juhászati eszközök napjainkban már csak részben vannak jelen az esztenákon, ugyanis az iparosodás térhódítása következtében a kézműves technikákkal készült eszközöket a gyári termékek fokozatosan kiszorították. Ennek ellenére továbbra is vannak olyan természetes anyagból, kézzel készült eszközök, amelyek használatban vannak. Ennek magyarázata az lehet, hogy sorozatgyártású eszközök között a juhászattal foglalkozó személyek nem találtak olyant, amely funkcionálisan megfeleltethető lenne a hagyományos eszköznek. Erre a jelenségre ellenpéldát is találunk, ugyanis ma a tejfeldolgozásban, sajtkészítésnél használt, fából készült edények egy részét műanyag változataik helyettesítik.

Lecserélésük a funkcionalitással hozható összefüggésbe. A juhászok azért részesítik előnyben ezeket, mivel véleményük szerint az újabb típusú edények higiéniai szempontból alkalmasabbak, könnyebben tisztíthatóak.

A naskalati eszténa tárgycsoportjai

Az eszténa teljes eszköztárát figyelembe véve változatos képet kapunk, ugyanis keverten vannak jelen a hagyományos eszközök és az ipari cikkek. A használatból ítélve mindezek az anyagukban eltérő tárgyak jól megférnek egymás mellett.

Számszerűsítve az esztenán található objektumokat és tárgyakat, beleértve magát az eszténaépületet is, több mint 200-ra tehető a tárgyakra és az építményekre a száma. A 21. század emberének ez a szám kevésnek tűnhet, mivel a túlzott vásárlói kedv és fogyasztás azt eredményezi, hogy a szükségesnél jóval több tárgyat halmozunk fel magunk köré. Ezzel szemben az eszténa eszköztárának viszonylag csekély tárgypopulációja teljesen elegendőnek bizonyul a juhászok számára, ami viszont összefüggésben áll az esztenán tartózkodó személyek minimalizált komfortigényével.

2011-es gyűjtésem idején elsősorban Váncsa Imre, a bács gondoskodott az eszközök beszerzéséről és a juhászok élelmezéséről. Többéves tapasztalata szerint rendezte be minden évben az esztenát. A naskalati legelőn található csíkmadarasi eszténaépület a bács szerint formailag és berendezését tekintve is tipikusnak tekinthető. Véleményét arra alapozta, hogy eddig számos Csík vidéki esztenán megfordult, és nem tapasztalt e tekintetben nagy különbségeket, viszont jelezte, hogy sok esetben szembesült az esztenák eszköztárának hiányosságaival, ugyanakkor azt is megfigyelte, hogy általában az esztenán tartózkodók élelmezése sem megfelelő módon történik.¹⁰³

Az eszténa eszköztárának tárgyait, illetve az egyéb objektumokat kategorizáltam. Ennek alapján a következő csoportokba soroltam a tárgyakat: tejfeldolgozás eszközei (44 darab), háztartás egyéb eszközei: főzés, takarítás (108 darab), tisztálkodás eszközei (7 darab), világítóeszközök (4 darab), elektromos eszközök (5 darab), bútordarabok (8 darab), öltözetdarabok (5 darab), lakástextíliák (4 darab), tüzelőberendezés (2 darab), állattartás eszközei (11 darab), szállítás eszköze (1 darab), építmények (5 darab).¹⁰⁴ A havasi szálláson végzett felmérés azt tükrözi, hogy az eszténa tárgyállománya elsősorban a juhászok mindennapi életéhez és legfontosabb tevékenységükhöz, a juhtej feldolgozásához kapcsolódik.

103 *Azt mondom, hogy körülbelül 90%-a csak kénlódik. Egyik helyt van ez es, az es, másik helyt semmi sincsen. Oda mensz s egy poharat nem tudnak élészerezni. Máshol es ilyenszerű, mint nálunk. A kialakítása es nagyjából így van, mindenhol egy szoba... Máshol nem erőst így van. Azok úgy oldják meg, hogy... jártál te is, láttad, hogy kénlódnak, kenyér sincs, ez sincs, az sincs, semmi sincs. Az ajnádiak például visznek es... de pénz sincs. A sajtot se tudják értékesíteni. Láttad, hogy mikor megyek, viszem nekik a szivarat, az élelmet, a szeszt. Egyiknek kocsi sincsen, s a másiknak ló sincsen.* (Váncsa Imre, Csíkmadaras)

104 Az eszténa tárgyainak csoportokba rendezését az 21. melléklet szemlélteti.

A naskalati esztana esetében egyrészt azért nem találkozunk mértéktelen tárgyfelhalmozással, mert maga az esztanaépület méreténél fogva sem képes befogadni túl sok eszközt, másrészt pedig az eszközök arányát a bács mindig az esztenán dolgozó juhászok számához igazítja. Szükségtelennek tartja azt, hogy annál több eszköz legyen az esztenán, mint amennyire valóban szükség van.

Az esztana építményei

A havasi legelőn található építmények közül az egyik legjelentősebb az esztanaépület, amely szálláshelyként és a tejfeldolgozás helyszínéül szolgál a juhászok számára.

Az *esztana* megnevezés a legeltető juhászat teljes épületegyüttesét, valamint az *esztanát* övező legelőterületet, s nem utolsó sorban az ahhoz tartozó juhnyáját is jelöli. Magyar nyelvterületen az *esztana* kifejezés a 15–17. században, Erdélyben jelenik meg először: 1583-ban 'juhkarám, akol', 1679-ben pedig 'juhászszállás, sajt ház' jelentésben (Halász 2006: 330). Szabó T. Attila levéltári kutatásai szerint 1596-ban 'juhszállás', 1679-ben pedig 'esztanaház, kaliba' jelentésben fordult elő az írott forrásokban (Szabó T. 1982: 469–470).

A *Magyar Néprajzi Lexikon* szócikke szerint az *esztana* a fejősjuhászzal kapcsolatos olyan szállásgazdaság, ahol az esztenaház található. Tágabb értelemben ehhez a fogalomhoz tartoznak az építmények, a legelő, a nyáj és a személyzet is (Földes 1977: 733).

Elsősorban az erdélyi juhászszállásokat nevezik *esztanának*. E kifejezés jelentései az *Új Magyar Tájszótár* szerint: 1) vesszőből font, szétszedhető kerítésből álló, hordozható juhkarám a hegyi legelőn, 2) pásztorkunyhó, ahol a tejet is feldolgozzák, 3) mezőgazdasági idénymunkára, például szénamunkára épített szállás, 4) juhkarám, 5) a tenyésztett juhok összessége (ÚMTSz 1988: 227). Az *esztana* négy fő részre tagolódik: a tulajdonképpeni *esztanára*, amelyet *okolnak* is neveznek; az *esztanungára*, amely az akolnak az a része, ahová a fejősjuhokat betereleik (egy rés, amelyen a juhok egyenként a fejőpásztorhoz jutnak); a *komárnyikra*, amely tulajdonképpen a juhász kunyhója, valamint a *kalibára*, amely a juhászok alvóhelyéül szolgál (Halász 2006: 368–369).

A csíki juhászok szállása a Hargita-hegységben *kosárból*, *kalibából*, *esztanából* és disznópajtából állt (Szabadfalvi 2001: 715). Csíkban az *esztana* 3x4 méteres alaprajzú, néha ablak nélküli, egyajtós, egyszerű házikó volt (Vámszer 1977: 64), amely a sajtot készítő *bács* alvóhelyéül is szolgált. A *bács* segítői, a fejőpásztorok és *monyatorok* a juhoknak felállított karám (*kosár*) mellett található *kalibában* aludtak. (Vámszer 1977: 65.)

Földes László az esztanaépületet (11. kép) négyzetes alaprajzú, sátortetős, faragott boronából rakott házként határozza meg (Földes 1962: 7). Az *esztana* a magyar nyelvterületen egyéb alakváltozatban is megjelenik, többek közt a 'sztina', 'isztina' elnevezések is ismertek. Nagy Ödön az *esztanát* fából készült, cseréppel, szalmával vagy deszkával fedett pakulárháznak nevezi, amely csupán a benne lakáshoz és tejfeldolgozáshoz szükséges eszközöket foglalja magába (Nagy Ö. 1938: 188).

11. kép. Esztenaépület (Kurmatura-havas)
(1962, Földes László felvétele, Néprajzi Múzeum)

Kothencz Kelemen a *sztinát* a pásztorszállás központi építményének tartja, amely épületet jelent, azonban a kifejezés a mindennapi szóhasználatban nemcsak ezt a központi épületet, hanem a hozzá kapcsolódó építményeket és karámot, illetve a juhtartó telephelyet is magába foglalja (Kothencz 2007: 27).

K. Kovács László a bálványosváraljai esztenákról írja, hogy azok néha állandó, máskor csupán egy nyárra készülő kör alakú építmények, meglehetősen egyszerű berendezéssel. Építésüket tekintve az esztenákat úgy alakítják ki, hogy azok ősszel szétbonthatóak legyenek, és az összetevő elemek a következő évben is az új legelőn felállíthatóak legyenek (K. Kovács 1947: 192–194).

Napjainkban a csikmadarasi juhászoknál az esztenaépületnek két típusa ismert: a bács rendelkezik egy szállítható, modernebb típusú esztenaépülettel, *barakkal*, amelyet tavaszi időszakban, a falu határában történő legeltetéskor, illetve a Hargita-hegységben, a havasi legelőn használnak. A másik, hagyományos jelleget mutató, fából készült esztenaépületet a Gyimesekben található naskalati legelőn veszik igénybe. Az ottani útviszonyok nem teszik lehetővé a „kerekeken álló” esztena használatát, ezért közös összefogással, néhány juhosgazda segítségével a bács évről évre a közbirtokosságtól kapott faanyagból tatarozza a juhászok nyári szálláshelyét. A juhászok az esztenaépületet a legeltetési idény után nem bontják le, viszont tavasszal feljavítják, és újabb elemekkel egészítik ki azt. Ez a típusú építmény a szállítható *barakkal* ellentétben – amely három kisebb helyiséget foglal magában¹⁰⁵ –

105 Lásd a *Mellékletben* a 28–31. képeket!

12. kép. Verebes a 21. században (2010. április 25.)

egy nagyobb helyiségből áll, itt történik a főzés és a tejfeldolgozás,¹⁰⁶ de ez a tér szolgál az esztana személyzetének szálláshelyéül is. Ezt a helyiséget kiegészíti egy attól elkülönített kisebb kamra, ahol az elkészült sajtot és ordát tárolják. A 2011-es nyári idény alatt is használt esztanaépület 2003-ban készült, öt falubeli juhtartó gazda közös munkájával. A szétszedhető, szállítható épülethez a szükséges faanyagot a csikmadarasi közbirtokosság biztosította.

A csikmadarasi bács és a juhsgazdák az esztanaépületet, illetve annak tartozékos építményeit minden évben vízközelben (forrás vagy patak közelében), szélről védett és állati táplálékban (fűben) gazdag helyen helyezik el. Mindezek a feltételek nélkülözhetetlenek az esztana alkalmazottainak megfelelő életkörülményeihez és munkájához.

Szálláshely szempontjából az esztanaépülethez hasonló jelentőségű az a két *verebes*, amelyeket a fejőjuhászok éjszakai szálláshelyként használnak. (12. kép) A 20. század közepén még tiltott volt a fejőpásztorok esztanaépületben való alvása,¹⁰⁷ ők rendszerint éjszaka a *kalibában*, a *verebesben* örködték, az esztana csakis a sajtot készítő bács szálláshelyét jelentette (Vámszer 1962: 70). Ezek olyan fából készült, lábakon álló építmények, amelyek csupán egy személy befogadására alkalmasak.

106 Lásd a Mellékletben a 32–33. képeket!

107 *A bács aludt az esztenán. A pásztoroknak künt vót a helyük, mint a kutyáknak, a kalibába... Mikor melyik hogy szólította: az egyik azt mondta, verebes, a másik: kaliba. Mi például kalibának hívtuk. A kaliba olyan vót, hogy ilyen fák vótak, így keresztül es, s amikor így kellett húzatni tovább, mikor a kosár így annyira elment, akkor vagy traktorral, vagy két lovat köttük rea, s húztuk tovább. Ilyen talpfával vót csinálva.* (A. J., Csikmadaras)

Funkciójuk az, hogy a bennük elhelyezkedő juhász éberen őrködjön a kosárban tartózkodó juhok mellett, vad támadása esetén pedig megakadályozza, hogy a juhokra támadó állat kárt tegyen azokban.

A pásztorok hálóhelyét, a *kalyibát* a hálókosár mellé állították fel, amely lényegében egy földre állított hordozható félnyereggető volt. Ezt később már a *verebes* váltotta fel, amely szintén félnyereggetős, deszkából összeállított, lábon álló építmény (Ujvári 1993: 91).

A terepen megfigyelt, csíkmadarasi *verebesek* 1999-ben és 2001-ben, azt megelőzően készültek, hogy Vánca Imre bácsként kezdett el tevékenykedni a faluban. Bács státusát elnyerve az ő tulajdonába kerültek ezek az építmények.

A 20. század negyvenes éveitől napjainkig használatban maradtak a *verebesek*, viszont azok szerkezetében különböző formai változások álltak be. Csíkban a napjainkban használt *verebesek*nek megvannak az előzményeik. A fából készült szálláshelyek formai szempontból abban mutatnak fejlődést, hogy korábban a földön helyezkedtek el, és sáterszerűen alakították ki ezeket az építményeket. Ma formailag négy-szögletűek és lábakra helyezik azokat. Mindez a juhász kényelmét szolgálja. A csíkmadarasi adatközlők elbeszélései szerint a maihoz hasonló *verebeseket* a háromszéki Zágónból jött román juhászok (*berszányok*) honosították meg.¹⁰⁸

Egy másik lényeges eleme az esztenának a *juhkosár*,¹⁰⁹ amely, akárcsak az *isztrunga*, *lészákkal* elkerített akol (Nagy Ö. 1992: 28), ez a juhok egy helyben tartásán túl elsősorban a fejő- és meddő nyáj számára szolgál elkülönítésül.¹¹⁰ Erdélyben a *lésza* megnevezés a *karám*, *kosár* szétszedhető darabjait jelöli, amely *kapu*, *kert*, *lécska*, *rácsa*, *kerítés* változatokban is előfordul. A karám elsődleges funkciója a juhnyáj egyben tartása, könnyebb éjjeli őrzése, ugyanakkor fejés előtt is ebbe terelik be a juhokat. (Szabadfalvi 2001: 723.)

Naskalaton a *kosár* közel 50 kerítésdarabból, *lészából* áll. Ezek egy része 1996-ban, másik része pedig 2001-ben készült. A közbirtokossági tulajdonban levő *lészák*ból a bács évről évre a fejőpásztorok és néhány juhtartó gazda segítségével alakítja ki a *juhkosarat*. A fejés eszköze az *eszterunga* vagy *fejőlik*.¹¹¹ Az építményt 2005 óta használják, a fejőpásztorok a juhok napi háromszori fejésekor veszik igénybe azt. Sem anyagát, sem formáját tekintve nem történt nagyobb változás a *juhkosarak* tekintetében. Csíkban, 1940-ben is, a maihoz hasonlóan a fejő és meddő juhokhoz

108 *Én nem értem ilyen verebest. Amikor én gyermek voltam, sokat jártam az esztenán, még nem voltam ilyenek. Akkor jó kutyákra tettek szert, s megvót a kosár. Akkor lefeküdtek a subára, kivált ezek a berszánok ne.* (Imre János)

Azok a rományok, berszányok hozták bé divatba. Azok a nagy kozsókat vették fel, búttak belé, s ott a lappancsot nyitották fel, s oda fekiüdtek bé. (A. J., Csíkmadaras)

109 Lásd a *Mellékletben* a 34. képet!

110 *Hát, öt darab lészát teszünk így, 5x4, az húsz méter, s hat darabot így, hát 20 x 24 méteres. S akkor a közepe el van választva, az egyik felin vannak a fejősök, s a másik felin a meddük. S akkor ősszel esse vannak csapva. Amíg fejiődnek, addig külön vannak, s amikor nem fejiődnek, akkor a közkosár elvevődik, s akkor egybe vannak. Kosárnak nevezik.* (Vánca Imre, Csíkmadaras)

111 Lásd a *Mellékletben* a 35. képet!

igazítva, két részre tagolták a lészákból kialakított téglalap alakú kosarat. (Vámszer 1962: 70.)

A csikmadarasi idősebb generáció tagjai adatokkal szolgáltak a 20. századi esztenatípusokról is: az 1940-es évekig visszaemlékezve a mai esztanaépületek kezdetlegesebb formáit említik. A kollektivizálást megelőző évtizedekben gömbfából készült, fakéreggel borított esztanaépületek voltak elterjedve, ezek esetében a gerendák közötti rések hulladék textílianyaggal voltak kitöltve, ezeket a típusú esztenákat a kollektivizálást követően nagy számban felváltották a faragott fából épített, már jobb lakhatási körülményeket biztosító épületek.

Az esztana berendezési tárgyai

Vámszer Géza 1962-ben, a csíki juhászatról írt tanulmányában (a kutatást 1940-ben végezte) több csíki esztana alaprajzát és azoknak berendezését is szemlélte. Az ebből az időszakból származó esztanaépületek egy helyiségből álltak és a legszükségesebb berendezési eszközöknek adtak helyet. (13. kép) A mai esztenákhoz viszonyítva a legszembetűnőbb különbség a fekhellyel és tűzhellyel kapcsolatos, korábban ugyanis alacsony fekhelyként ún. *piricset*, tűzhelyként pedig a szoba egyik sarkában kialakított nyílt tűzhelyet használtak. (Vámszer 1962.) A fűtésre és főzésre alkalmas tűzhely fölé üsttartó *kollátot* helyeztek (K. Kovács 1969: 10).

13. kép. A tejfeldolgozás eszközei (1962, Földes László felvétele, Néprajzi Múzeum)

Napjainkban alvásra a kétszintes ágy,¹¹² fűtésre és főzésre pedig a lábakon álló, fával fűtött kályha szolgál.¹¹³ A juhászok két kályhát használnak: az egyik az esztenaépületben, a másik pedig az eresz alatt található. Ez utóbbit csak akkor veszik igénybe, hogyha nagyobb juhnyájat őriznek. A kifejt tejet ezen a kályhán melegítik fel.

Összehasonlítva a Vámszer Géza által leírt, 1940-es év viszonyait a ma megfigyeltekkel, eszközök szempontjából összetett képet kapunk: néhány hagyományos juhászati eszköz teljesen kiszorult a használatból (pl. tükörtartó, üsttartó *kollát*), míg mások (fűszertartók, fejőedények stb.) átalakulva, a mai igényeknek megfelelően továbbélnek. A formai változások azonban nem vonják maguk után az adott eszköz nevének megváltozását, hiszen annak ellenére, hogy külalakjában megváltozik egy tárgy, funkciójában a korábban használttal azonos marad, s ez nevének megmaradásával jár együtt.

Az eszközök számbavétele során törekedtem arra, hogy az esztenán dolgozó juhásztól a tárgyakra nézve minél több információ birtokába juthassak. Fontosnak tartottam rögzíteni magát a megnevezést, ahogyan a juhászok nevezik az adott eszközt, a funkció meghatározását, a tárgy alapanyagának megnevezését, a készítés helyének és idejének behatárolását, a használati időintervallumot, illetve az eszközök készítőinek nevét.¹¹⁴ A tárgyakhoz kapcsolódó történeteket is igyekeztem rögzíteni, erre főként kutatásom második fázisában kerülhetett sor, amikor a bács felesége, Váncsa Éva testvérével, a fejőpásztor Fazakas Csabával együtt, elsősorban az általam készített digitális fényképek alapján idézték fel az egyes tárgyakhoz kötődő „élményeiket”. Ez a módszer lehetővé tette olyan egyszerű használati tárgyak humanizálását is, amelyeknek ez a fajta háttértudás nélkül nem tulajdonítottam különösebb jelentőséget.

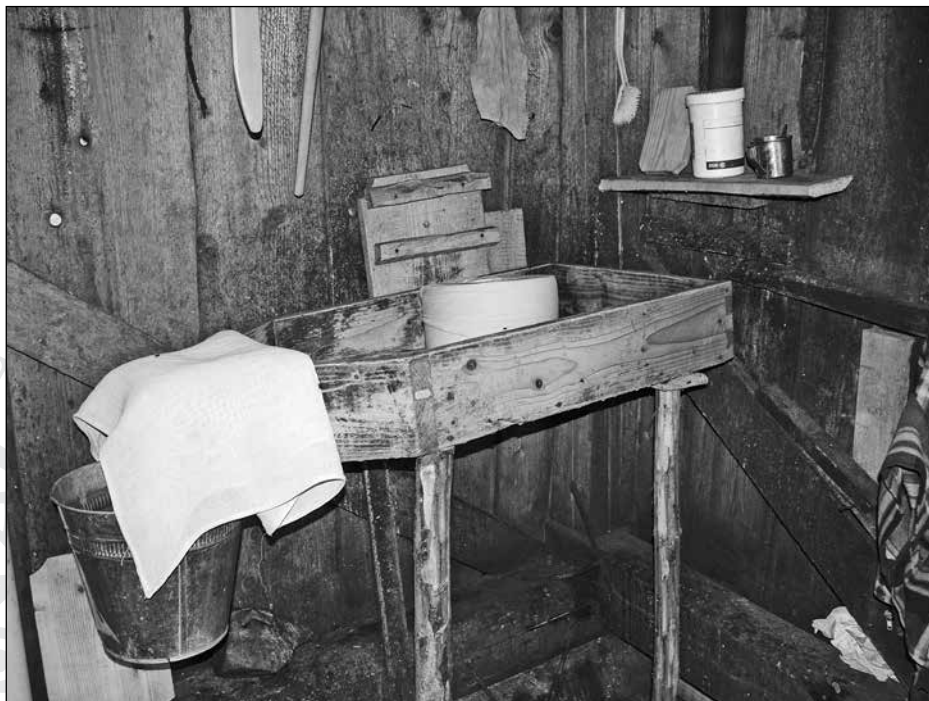
Az esztenán található eszközök nagy része 2003 és 2011 között került a havasi szállásra. A több mint 200 objektum között alig találunk olyant, amely évtizedekkel korábban készült és átörökléssel került a bács tulajdonába. Nagy számban vannak jelen az elmúlt 1-2 évben készült vagy vásárolt tárgyak, ez egyrészt azt bizonyítja, hogy folyamatosan bővül az esztena eszköztára, másrészt pedig az elhasználódás miatt pótlódnak is az eszközök. A pótlásról a bács és felesége gondoskodik. A gyárilag előállított eszközök egy része újonnan vásárolt tárgyként került az esztenára, míg más eszközök csak akkor kaptak helyet az esztenán, miután azok kiszorultak a családi háztartásból. Emellett arra is találunk példát, hogy egy-egy edényben élelmet szállítottak az esztenára, és gondatlanság miatt az nem került vissza a csikmadarasi házhoz. Bizonyos idő elteltével a bács felesége már nem tartott igényt az esztenán maradt eszközökre.

A manuálisan megmunkált használati tárgyak egy részét (ágy, fejőszékek, lapítók, fakanál, *kelenta* [14. kép], sajtelvágó kés, *tejelverő*) csikmadarasi, ügyes kezű,

112 Lásd a *Mellékletben* a 36. képet!

113 Lásd a *Mellékletben* a 37. képet!

114 Az esztena tárgyainak összesítő táblázatát a 22. melléklet tartalmazza.

14. kép. Kelenta (2011. szeptember 2.)

Vánca Imrével főként gazdasági kapcsolatban álló személyek (Bálint Domokos, Dombi István, Fazakas Dénes, Fülöp Gyula, Sándor Ferenc) készítették, de arra is találunk példát, hogy az adott eszköz a juhászok keze munkája: pl. *esztike* (orda keverésére használt eszköz), pásztorbotok. A fából, kézi megmunkálással készült eszközök között legnagyobb számban a lapítók vannak jelen, ezekből szám szerint 8 darab található az esztenán. A csere- és fenyőfából készült lapítókat két, Vánca Imrével gazdasági viszonyban álló, csikmadarasi lakos készíttette. Ezek a személyek rendszerint gondoskodnak az eszközök pótlásáról is. A juhászok megkülönböztetik az élelem előkészítésére és az egyik fő élelmük, a *puliszka* felszeletelésére használt lapítókat. Ezt a két típusú lapítót mindig a hozzájuk rendelt funkciónak megfelelően használják.

A nagyobb méretű edények az esztanaépületen belül, a földön helyezkednek el, míg a kisebb tárgyak a deszkából kialakított polcon vagy a falra felfüggesztve kapnak helyet.¹¹⁵

Mennyiségi szempontból legnagyobb arányban az esztana belső falán kialakított polcon található eszközök vannak. Ezek között napjainkban alig találunk kézzel megmunkált tárgyat. Itt kapnak helyet a műanyagból, fémből és üvegből készült po-

115 Lásd a *Mellékletben* a 38–39. képeket!

harak, csészék, fűszer- és cukortartók, illetve az étkezésre és a főzés előkészítésében használt tányérok és tálak.

Ezek közül két cukortartónak és két fűszertartónak az esztenán való elhelyezését a rövid ideig esztenán dolgozó Birta István megjelenésével hozzák összefüggésbe. A bács ezeket a kis edényeket abban az évben vásárolta meg, amikor Birta István bács az esztenára érkezett.¹¹⁶

A havasi szálláson használt csészéknek meghatározott funkciója van. A gyűjtés során az esztana lakói fontosnak tartották kihangsúlyozni, hogy egy-egy csészét csak is egy adott funkcióban használnak. Az esztanaépületben található kilenc darab csésze közül hármat sör, hármat víz és üdítő, egyet pedig kávé és pálinka fogyasztására használnak. Egy csészében tejoltót tartanak, egy másikban, amelyet korábban fejőcsészeként használtak, ma cukrot pergelnek. Anyagukat tekintve a csészék kisebb része műanyagból, nagyobb része bádogból készült. Egy tárgy kivételével pontosan tudják, hogy azokat mióta használják. A csészék 2001 és 2006 között kerültek az esztenára.

Az eszköztár beszerzői tudatosan kerülik a törékeny edények esztenán való elhelyezését, gondolva arra, hogy az eltörés veszélye miatt azok élettartama műanyag vagy fém társaikhoz képest rövidebb lehet. Kisebb arányban vannak jelen az üveg-tárgyak. Két üvegpohárhoz kapcsolódóan Vánca Éva személyes történetet is elbeszél: eszerint ezeket a poharakat egyik lányától kapta születésnapjára.¹¹⁷ Mivel saját háztartásában számos pohárral rendelkezik, az esztenán talált helyet ezeknek a poharaknak, ahová nyári időszakban egyébként is gyakran ellátogat családjával. Néhány háztartási tárgy az esztanaépületen kívül és annak külső falára felfüggesztve látható. Az esztanaépületben és annak környékén kevés az olyan eszköz, amely nem funkcionális, mindegyiknek megvan a maga szerepe. Az eszközök – a rongálódás miatt – hogyha már nem is tudják betölteni elsődleges funkciójukat, másodlagos szerepben használatban maradnak.

Az esztana eszközeinek tárgycsoportokba sorolásakor két nagyobb kategóriát különítettem el: az egyik a tejfeldolgozást szolgáló eszközök köre, a másik nagyobb csoportot a háztartás egyéb eszközei névvel jelöltem. Azért volt szükség egy átfogóbb csoportmegnevezésre, mivel az ide tartozó tárgyaknak nagyon változatos a skálája és szükségtelennek tartottam ennél részletesebben, további alcsoportokba sorolni az ide tartozó tárgyakat. Míg azoknak az eszközöknek a száma, amelyeket csakis a tejfeldolgozásban használnak, 44 darabra tehető, addig az egyéb háztartási eszközök ennek majdnem háromszorosa, darabszám szerint 108 tárgy. Megjegyzem, hogy ezeknek a tárgyaknak a megnevezéseit a kötet mellékletei közt, tárgycsoportonként elrendezve teszem közzé. A megkülönböztethetőség érdekében azokat az eszközöket, amelyek többször is előfordulnak az esztenán, számmal jelöltem. A megnevezés és

116 *Négy van, egyikbe van paprika, só, borsó, s cukor. Pisti, amikor jött, akkor vettük vót. 2009-be, Szeredában voltak vásárolva. (Vánca Éva, Csíkmadaras)*

117 *Henriettától kaptam születésnapomra, nagyobbik leányomtól. Itt az üzletbe vette. Úgy van ő, hogy az apjának telefonál, hogy kéne pénz, met születésnap vagy névnap, s ő itt megvásárolja, s ha nincsen pénze, akkor felirassa. S osztán Imi hazajő... most es például el vót karácsonyra, s akkor feliratta. Hazajött, s aztán megadta. (Vánca Éva, Csíkmadaras)*

az azt követő szám, ugyanabban a formában visszakereshető az esztana eszköztárát bemutató részletes adatbázisból is. Az ugyanazzal a névvel, de különböző számmal jelölt eszközök sok esetben különböző alapanyagból készültek, az anyagmegnevezést és a funkciót szintén feltüntettem a mellékletekben közölt táblázatban. Ebben az adatbázisban fontosnak tartottam elhelyezni tömör mondatok szintjén azokat a történeteket is, amelyek bizonyos eszközökhöz kapcsolódnak. Kisebb tárgycsoportba kerültek a juhászok higiéniai, testi szükségleteit szolgáló eszközök: a borotválkozó csomag tárgyai, mosakodó tálak, krémek, hintőporok. A kozmetikumokat a fejőpásztorok nővére, Vánicsa Éva szerzi be. Mivel egyik fejőpásztor sincsen megházasodva, így nővérük szükségét érzi annak, hogy testvéreiről gondoskodjon. A három testvér között szereteten és kölcsönös tiszteleten alapuló viszony figyelhető meg.

Az esztana háztartási eszközei között legnagyobb számban a tálak vannak (13 darab.) A csészékhez hasonlóan ezeknek a köre is differenciált. Egy részük az étkezésben tölt be szerepet, másik részük a mosásban és a tisztálkodásban nyeri el funkcióját. A tálak közül hat levesestál, hármat egyéb élelem elkészítésére használnak, egy tálban burgonyát hámoznak, kettőt mosakodásra, egyet pedig mosogatásra használnak. Anyagukat tekintve hét tál bádogból, hat műanyagból készült. Az eszközök használatának kezdeti idejére pontosan nem emlékeznek. Az esztana lakói a tálak mellett főzésre három fazekat is használnak. Két edényt a Vánicsa házaspár lakodalmi ajándékként kapott, egy harmadikat pedig Vánicsa Imre egyik nővére, Boér Mária ajándékozta a fiataloknak, a lakodalmat követően. Ezek az eszközök néhány évi használat után kikerültek háztartásukból és hasonló funkcióban az esztenán kaptak helyet.

Egy másik, esztenán megtalálható tárgytípus az üst. A havasi szálláson a pásztorok három, formailag is egymástól eltérő üstöt használnak. A három közül egyet a tejfeldolgozáshoz, kettőt a főzéshez használnak. A főzéshez használt egyik üstben puliszkát főznek, a másikban pedig leggyakrabban *pityókás tokányt* készítenek. Az előbbit örökölt tárgyként tartják számon. Vánicsa Imre véleménye szerint a puliszkafőző üst az 1940-es években készült, és egy falubeli juhtartó gazda ajándékként került az esztenára. A másik főzésre használt üstöt egy söröshordó alsó részéből alakították ki, és csere útján került Vánicsa Imre tulajdonába. A bács az üstért cserébe egy bárányt adott eredeti tulajdonosának.

Funkcióban még nagyobb variabilitást mutatnak az esztenán használt vedrek. Az esztana tárgyainak számbavétele során hét darab vedret találtam. Azoknak egyik része a tejfeldolgozásban tölti be szerepét (sajttej és savó felfogására), másik részét vízfordásra és az esztenán található állatok (disznók, kutyák) eledelének tárolására használják. A vedreknek műanyag és fém az alapanyaga, fából készült dongaedényt (kivételt a *tejtöltő kád* képez) nem használnak.

A tárgyak csoportokba rendezése kutatói, muzealizációs szempontokat érvényesít, ezzel átláthatóbbá téve a juhászok által használt eszközök körét. Ez a csoportokba való rendezés teljesen független az eszközök tulajdonosainak magatartásától, hiszen az azokat használók elrendezési helyüket tekintve nem különítik el az eszközöket egymástól, a különböző kategóriákba sorolt tárgyak az esztana polcain keverten helyezkednek el.

A tejfeldolgozás eszközei

A tárgyak között találunk olyan eszközt, amely kézműves tárgyként és gyári terméként egyaránt jelen van. A juhászok fából és műanyagból készült *tejoltó kádat* is használnak. (15. kép) A hagyományos típusnak a használata a dongaedényhez való ragaszkodással magyarázható, a műanyagból készült darabot pedig a tisztíthatóság és könnyebb használat miatt veszik igénybe. Az ilyen típusú edényeknek a használatát a kifejt tej mennyiségéhez is igazítják, hiszen nagyobb juhnyáj esetén, többnyire a nyári időszakban inkább a fából készült tejoltó kádat használják. Ősszel, a tejlhozam csökkenésével áttérnek a műanyag edény használatára.¹¹⁸

15. kép. Tejoltó kádak (2011. szeptember 2.)

118 Igen, ebbe oltsák, cseber. Egész nyáron van a nagy, s amikor kevesebb a tej, akkor a műanyagba. Ősszel es kicsi a tej, s akkor nincs amiért a nagyot... A másikat nehéz tisztítani, surlókefével meg kell súrolni. A műanyagot csak töröli ki. Ezt a kádat Imi csináltatta, 2006-ba biztos, met új. A műanyag kád Maradason vót véve a Dávid bótba. (Váncsa Éva, Csíkmadaras)

A tejfeldolgozásnak vannak olyan eszközei is, amelyeket mind a mai napig nem tudtak kiszorítani a műanyag alapanyagú edények. Ilyen a sajt elkészítésére, naponta három alkalommal használt *kelenta*,¹¹⁹ ennek műanyag változatával eddigi kutatásaim során egyáltalán nem találkoztam. Egyszerű, praktikus oka van annak, hogy továbbra is a fából készült *kelentát* használják. Míg a tároló- és fejőedények esetében találunk olyan gyári edényeket, amelyek megfelelnek a sajátos funkcióknak, addig *kelentát* helyettesítő, annak formájától vagy alapanyagától eltérő gyári edényt Csíkmadarason nem hoztak létre. Földes László 1962-es, Kurmatura-havasán végzett gyűjtése alapján készült kéziratában jegyzi meg, hogy a sajt nyomtatása a *kilintában* történik, amelyet a szerző egy darab fából faragott nyomóteknőként definiál (Földes 1962: 5). Pungur Gyula 1900-ban a *kelentát kerenta, krinta* néven említi, rajza alapján a maihoz hasonló szerkezetű és funkciójában is megegyezik azzal (Pungur 1900: 5). Az évtizedekkel korábban és a ma használt *kelenták* közötti egyetlen különbség, hogy a korábbi változatok vájással, egy darab keményfából készültek, a napjainkban használtakat pedig többnyire fenyőfából, asztalosmunkával hozzák létre.

További fából készült, fém változatban nem használt eszközök az *esztike* vagy *lapocka* (orda kavarására szolgál), továbbá a *sajtvágó kés* és a *tejelverő*. Ez utóbbi javításra szorult, ugyanis megrongálódva kicserélték annak a törő részét.¹²⁰

A 20. század elején az esztenákon még használatban voltak a fa evőeszközök és cserépedények, azonban mára ezek is kiszorultak a használatból. Vámszer Géza is megjegyzi, hogy 1940-ben már alig találni az esztenákon fából készült evőeszközöket és ivőedényeket, helyettük a juhászok pléh evőeszközt és bögrét használnak (Vámszer 1962: 82). Ma az evőeszközöknek csupán műanyag és fém változataival találkozunk. A naskalati esztenán a juhászok összesen tíz darab evőeszközzel rendelkeznek, mindezeket a 2011-es évtől használják.

Pungur Gyula 1900-ban, Csíkvacsárcsi településen végzett (kéziratossá formában fennmaradt) gyűjtése a juhászeszközök gazdag világát szemlélteti. A szerző bemutatja, és rajzokkal illusztrálja a csíki esztenán megfigyelt eszközöket. Az esztanaépület központi elemének a tűzhelyet tartja, ahol a *kollát* és üst segítségével történik a főzés. A tejfeldolgozás eszközei között ismerteti a *kerentát*, a *kávát*, a *sajtnyomó deszkát* és *követ*, a *sajtruhát*, az *oltós korsót* és kanalat, az *ordaszedő kanalat*, a *tejelverő fát*, az *oltósűrőt*, a *tejsűrőt*, a *fejővedreket*, a *savós sétárt*, az *ordamérő sétárokat* és a *savóskádat*. Az esztana olyan egyéb berendezési tárgyakkal is helyet ad, mint a *kanáltartó kosár*, a *kompona* (mérleg) vagy az *ösztoke* (ordakavaró). (Pungur 1900: 3–9.)

Földes László 1962-es, csíkszentdomokosi gyűjtéséről írt kéziratában – a funkciót is megjelölve – a tejfeldolgozásnak a következő eszközeit sorolja fel: vas abrónccsal ellátott fából készült *fejőveder*, zománcos *fejőcsupor*, *tejtöltő kád*, *tejelverő*,

119 Az ajnádi juhsereget őrző pásztorok esztenáján is a madarasiak *kelentájához* hasonlót használnak.

120 A *tejelverő fenyőfából* készült, *de látod-e letörött, s tettek műanyagból, rácsot. Az első része is ha szakott lenni. A műanyag rácsot elválták, s ezen van a lényeg.* (Váncsa Éva, Csíkmadaras)

sajtruha, káva, kelenta, ordafőző üst, kollát, eszteke, fakanál, ordászsák, cseber (Földes 1962: 5).

Palkó Attila és Zsigmond József magyarói, juhászatra is irányuló gyűjtésükről írva azt hangsúlyozzák, hogy a tej tárolására és feldolgozására olyan különböző juhászati eszközökre volt szükség, mint a vajverő dézsa, a *csegerlő*, a savófőző üst, a sajtkészítőcseber, a *krinta*, a *favider*, a *fedeles*, a szűrőzsák, az ordakiszedő *kalány* és egyéb kisebb eszközök (Palkó–Zsigmond 1998: 539).

A naskalati esztenán használt tejfeldolgozó eszközök száma 44. Ez a szám meghaladja az erdélyi juhászat szakirodalmában ismertetett esztenák tárgypopulációjának számát, a mennyiségbeli különbség azonban nem jelenti azt, hogy korábban nem lett volna ugyanannyi tárgy egy-egy esztenán, valószínű, hogy a kutatók egy-egy eszténa használati tárgyai közül csak a legjellegzetesebb darabokat tartották fontosnak dokumentálni. Ezt a hiányosságot szem előtt tartva igyekeztem az eszténa eszköztárának azokat a darabjait is számba venni, amelyek kevésbé specifikusak és nem csupán a juhászok életformájához köthetők.

Az általam terepen megfigyelt fejés és tejfeldolgozás jellegzetes eszközei között a már fent említett *tejoltó kád*, *kelenta*, *esztike*, *sajtvágó kés* és *tejelverő* mellett fejőcsészéket, tejesedényeket, fejővedreket, *ordászsákokat*, *sajtruhákat*, szűrőket és vedreket is találunk.

Világítóeszközök

Az esztenán áram hiányában a világítást petróleumlámpával és gyertyákkal biztosítják. Számukra ez elégséges fényforrást jelent az esztenán. A korai felkelés miatt az állatokhoz hasonlóan, a napszakhoz igazodva pihennek le. A petróleumlámpák beszerzését Váncsa Éva végzi, aki általában ismerőseitől ajándékba kapja ezeket az esztenára szánt világítóeszközöket. A bács felesége a petróleumlámpákat a rövid idő alatt tönkremenő tárgykategóriába sorolja, amelyeknek pótlásáról folyamatosan gondoskodni kell. A lámpák rövid élettartamát egy állandó jelleggel az esztenán tartózkodó személy elővigyázatlanságával magyarázza.¹²¹

Elektromos eszközök

Elektromos háztartási gépet az esztenán nem találunk, ez azzal van összefüggésben, hogy nincsen áramellátás az esztenán, így nélkülözniük kell a modernebb eszközöket, de a szerény körülmények között tartózkodó juhászok életmódja, mindennapi tevékenysége nem is követeli meg az ilyen típusú háztartási gépek jelenlétét. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az eszténa világán kívül, Csíkmadarason található la-

121 *Lámpát annyit szereltünk a nyáron, hogy rengeteget. Ez már rég megvan. Az ilyen lámpákat vittem fel, s este a pap (Birta István, pásztor) pucolta meg, s mikor másnap kellett a lámpa, hát folyik. Míndegyik folyt. Akárhogy es régi lámpák, s amikor a pap pucolta meg, má folyt es. Az új es folyt, s még Kupáséktól es vittem egyet, az es folyt. Ez a lámpa Kupáséktól van. Én a nyáron vittem fel. Úgy adták ajándékba.* (Váncsa Éva, Csíkmadaras)

kásaikban a juhászok nem rendelkeznek modern háztartási eszközökkel. A naskalati esztana eszköztárának nyilvántartásba vételét követően, Váncsa Imre csikmadarasi lakásának főbb berendezési tárgyait vettem szemügyre. Hogyha azok közül csupán az elektromos eszközöket vesszük figyelembe, megtaláljuk mindazokat a tárgyakat, amelyek napjaink átlagemberének is a háztartási darabjait képezik, mint például mosógép, hűtőszekrény, televízió, számítógép stb. A bács használati tárgyainak egy részét a bács juhászatból származó jövedelméből szerezte be.

A külvilággal való kapcsolattartást a maroktelefon használata segíti. Az esztenán az állandó jelleggel ott tartózkodó *fejőjuhászok* és *eszterungahajtó* három darab mobiltelefonnal rendelkeznek. Azt főként a *báccsal* való kommunikációban használják. A telefonálásnak köszönhetően a bács (aki nem tartózkodik állandó jelleggel az esztenán – általában heti egy alkalommal, autójával utazik oda) napirenden van az esztana személyzetének munkájával, tudja, hogy mikor van szükség azok élelmének pótlására, és mikor rendelkeznek olyan sajtmennyiséggel, amelyet már érdemes leszállítani a faluba.

Az áramellátás hiánya miatt körülményes a maroktelefonok akkumulátorainak feltöltése. A feltöltött akkumulátorok pótlásáról a hetente 1-2 alkalommal havasi szállásra látogató felelős pásztor (bács) gondoskodik.¹²² Feleségével együtt ő biztosítja azt is, hogy a juhászok a telefonbeszélgetésekhez mérten megfelelő mennyiségű egységgel rendelkezzenek. Az esztenán az egyetlen szórakozást szolgáló elektronikai eszköz a rádió, ezt a juhászok naponta használják. A juhászok egy rádióval rendelkeznek, melynek segítségével magyar nyelvű hír- és zeneműsorokat hallgatnak. Többnyire évente cserélik le a rádiót, ugyanis az sok esetben külső okokból a juhásziidény végére meghibásodik. Gyűjtésem alkalmával a fejőpásztorok nehezményezték, hogy az előző idényben velük együtt tartózkodó fejőpásztor-bács rongálta meg rádiójukat, amely azóta nem működik.¹²³

Bútordarabok

Az esztana bútorként szemponyjából csakis a legszükségesebb darabokkal van berendezve, ezek között találunk egy ágyat, egy asztalt, három padot, valamint néhány fejszéket.

A bútordarabok közül a fejszékeket és az ágyat Fülöp Gyula, csikmadarasi lakos készítette, ugyancsak az ő keze munkája a tejfeldolgozás eszközei közül a *tejelverő*. Fülöp Gyula a bács üzletfele: időnként sajtot és bárányhúst vásárol tőle. Nem tart juhot, viszont Váncsa Imrével együtt gyakran ellátogat az esztenára és gondoskodik az esztana eszközei hiányosságainak pótlásáról.

122 *Mindenkinek van egy telefonja. Kocsiba es van, amikor tótetik. Vettünk kocsitótót. Egy héten kétszer szokott járni. A Nokia telefonok megbírják a hetet. S amelyik nem kattogtassa, annak többet eltart. Iminek nem tartana egy napot. Egyfolytában a fülinél van.* (Váncsa Éva, Csikmadaras)

123 *Azı tavalı vettem, s már nincsen. Elromlott. Minden esztendőben veszünk rádiót kettőt-hármat. A pap (Birta István, pásztor) esszetörte vót. Tiszta vadonatújon már elrontották. Leverte vót a pócról. Negyvenöt lej vót. Vót ára, s már amikor mentem fel, már el vót romolva. Ment egész nyáron, de nem lehetett mozgatni. Most nem megy egyáltalán.* (Váncsa Éva, Csikmadaras)

Lakástextíliák és öltözetdarabok

Esztenát díszítő lakástextíliát egyáltalán nem használnak, csupán a szoba árnyékolására használnak egy sötétítő vásznat és egy plédet, valamint takarózásra egy olyan gyapjúcsergét, amely eredetileg egyik rokonuktól származik. Ezt Vánca Éva leány korában a szülői házban ágytakaróként használták, később kikerülve a használatból funkciótlaná vált. Körülbelül egy évtized elteltével úgy döntöttek, hogy az esztenán helyezik el azt.¹²⁴

Az öltözeti darabokat (nadrágok, kabátok, fehéreneműk stb.) nem tudtam számszerűsíteni, azonban az esztenán tartózkodó juhászok tájékoztattak arról, hogy több rend ruhával rendelkeznek. Azért is van szükség több váltóruhára, mert az esztenán végzett munka miatt könnyen bekoszolódik a ruhájuk, s mivel az egész nyári idő alatt a havason kell tartózkodniuk, ritkán adódik arra lehetőségük, hogy a faluba hazatérve új ruhát hozzanak magukkal. Ezt helyettük megteheti a bács, aki időnként leviszi az esztenáról a koszos ruhákat, azoknak tisztítását feleségére bízta, majd a tiszta ruhát autójával visszaszállítja az esztenára. A pásztorok az esztena-épületben felhalmozott ruhadarabokat az ágy fölötti polcon tárolják. A ruhaneműk többsége second hand üzletből származik. Ezeknek beszerzése és pótlása a bács feleségének, Vánca Évának a feladata, aki csupán a lábbeliket (papucsokat, gumicsizmákat), az alsóneműket és zoknikat vásárolja meg boltból a fejőpásztorok számára.¹²⁵ A bács felesége egy vele készített interjú során azt is megjegyezte, hogy csupán az esztenán dolgozó családtagoknak (két öccsének) vásárol ruhaneműt, a többi juhász maga kell beszerezze a szükséges öltözeti darabokat.

A juhászok jelenkori öltöztetése összefüggésben lehet a pásztorok évtizedekkel korábbi bérezési formájával, amelynek részét képezte a ruhapénz (bocskorpénz) vagy maga a ruhanemű. A juhászok ruházódása kapcsán lényeges változás az öltözeti darabok számában és értékében mutatkozik. Az 1960-as években, A. J. pásztorodása idején az esztenán dolgozó fejőpásztoroknak csupán két rend ruhájuk volt, az egyiket hazajáró öltözetként, a másikat munkaruhaként használták.¹²⁶ Míg a rendszerváltást megelőző évtizedekben a ruhaneműnek (az előállítás vagy a beszerzés nehézségei miatt) nagy volt az értéke, addig napjainkban a használt ruha veszített értékéből, mivel könnyen hozzá lehet jutni. A használt ruhanemű alacsony ára miatt napjaink juhászainak gazdagabb a ruhatára.

124 *Bátyám adta, apjának a testvére, Fazakas Dénes. Neki is rég megvolt, még ejsze a szülőké vót. Több mint valószínű, hogy bátyám édesanyja szötte. Ezt csak az esztenán használtuk. Otthon, amíg leány vótam, akkor igen. Ezt ágyterítőként használják, s ezzel is takaróznak.* (Vánca Éva, Csikmadaras)

125 *Rengeteg ruha kell. Az ilyen dógokat turkálóból legegyszerűbb, legolcsóbb es. Csak a zoknikat, bugyikat vesszük az üzletből. Vannak olyan dógok es, hogy úgy adják. A rokonoknak, amelyiknek nem kell, adják ide, s az jó az esztenára, mert ha az eső megver, vagy eróst összemocskolódik, akkor nincs ahogy tisztítani. Amikor úgy van, az apróságokat hazahozza Imi zsákban, megmosom, s visszakiülöm.* (Vánca Éva, Csikmadaras)

126 *Egy, amelyikbe hazajártunk, s egy másik, amelyikbe öröztük a juhokot, s fejtünk. A juhokval amikor mentünk, egy simpla nadrág volt, de mikor mentünk fejni, a salopétanadrág olyan vót, hogy így letted, s asztalról szökhettél belé, nem dőlött el, amelyikbe fejtünk.* (A. J., Csikmadaras)

Egyes öltözeti daraboknak a használata az esztenán belső rendszabály szerint történik. A rövid ideig esztenán dolgozó Birta István bács szorgalmazta azt, hogy a fejőpásztorok csakis papucsban léphessenek be az esztenára.¹²⁷ A bács fontosnak tartotta azt, hogy az esztanaépületnek mint a tejfeldolgozás helyszínének mindig tisztának kell lennie, ennek érdekében gyakran rendre is utasította a fejőpásztorokat. A juhtartó gazdák is a bácsra mint a higiéniára sokat adó személyre emlékeznek.¹²⁸

Juhászatra irányuló terepmunkám során juhászok és juhtartók részéről egyaránt megfogalmazódott az, hogy a tejfeldolgozás, sajt készítés csak megfelelő higiéniai feltételek között történhet.¹²⁹ A 20–21. század folyamán más és más tisztaságképzetek forgalmazódtak, azonban a helybeliek minden időszakban úgy gondolták, hogy a bács tiszta tejterméket csak akkor tudott adni a juhtartó gazdáknak, hogyha a fejés során betartotta a higiéniai előírásokat, és az esztanaépületnek a tejfeldolgozásra kialakított helyiségét tisztán tartotta. Az adatközlők közül többen is hangsúlyozták, hogy napjaink eszteni tisztábbak, mint az előző időszakok pásztorszállásai.¹³⁰

A gyűjtés során az adatközlők az ipari cikkekre nézve kevés információval szolgáltak. Azoknak megvásárlója minden esetben a bács, viszont készítési helyükre nézve hiányoznak a pontos adatok. Vánca Imre a gyárilag előállított eszközöket csíkszeredai, illetve csíkmadarasi boltokból szerezte be, viszont nem volt tudatában annak, hogy az eszközöket az ország mely részén állították elő.

Az anyagok, eszközök boltból való beszerzése miatt a tárgyaknak megszűnik egy-egy vidékre vagy falura jellemző egyedi stílusa, uniformizálttá válnak, s ezzel egyidőben felszámolódik a tárgy és ember közötti intim kapcsolat is (Székely M. 2005: 217).

Hofer Tamás és Fél Edit átányi gyűjtésük kapcsán hangsúlyozzák, hogy a tárgyvizsgálatok csak akkor lehetnek eredményesek, hogyha egy-egy tárgynak nemcsak funkcióját, hanem a hozzá kapcsolódó további ismereteket, értékeléseket, érzelmi vonatkozásokat is feltárjuk (Fél–Hofer 1997: 4).

A naskalati esztana eszköztára kapcsán nem minden esetben találtam a tárgyakra nézve olyan magyarázatot, amelyek túlmutatnak a tárgyak funkcióján. Mivel egyszerű használati tárgyak, többnyire háztartáshoz kapcsolódó eszközök teszik ki az esztana berendezését, így azoknak gyakorlati szerepét tartják fontosnak, azt, hogy azok rendeltetésüknek megfeleljenek. Nem mindig társul azokhoz különösebb élményanyag.

127 Ezeket [papucsot] én vettem Szeredában. A pap [előző bács, Pisti] nem engedte bé a barakkba csizmával. (Vánca Éva, Csíkmadaras)

128 Vót egy ügyes... valamikor ejsze papnak indult a gyerek, osztán bédöglött-e, mi-e, osztán az olyan tiszta ember vót ott, hogy elmerem mondani, hogy ritkaság. Vótam több rendbe oda ki az esztenára, az állta a helyit. (Fazakas Áron, Csíkmadaras)

129 Amelyik bács vót, az mindegyik tiszta kellett legyen, az kellett ügyeljen, met ha valaki olyan ment oda, Sanepid, s akármí, ha megfógták, hogy az edény mocskos, azt mondták: – Maga, uram, vegye a sátorfáját, s menjen el. Tiszta kell legyen, ha élelmiszervel dolgozik. Elértem, amikor fej, akkor mocskos ruhát veszen, de amikor dolgozik a kötséggel, akkor tisztába kell ötozni. Ott nem megy, hogy mocskos salopétába állók, s ott keringetem a sajtot essze, s oda a mocskok hull belé. Akkor mit csinál? (A. J., Csíkmadaras)

130 Most tisztaság van, házak vannak. (Péter Teréz, Csíkmadaras)

A szállítás eszközei

Egy szekeret találunk az esztenán, amelyen egyrészt vizet szállítanak a közeli forrásból, másrészt a tavaszi esztenára való kiköltözéskor, illetve az őszi beköltözés alkalmával is ezen a szekéren szállítják az eszténa eszközeinek egy részét. Mivel sokszor a szekér kevésnek bizonyult a teljes eszköztár oda–vissza szállítására, így ilyen alkalmakkor Vánca Imre személygépkocsijával is biztosította az eszköztár költöztetését. Ugyanezzel az autóval utazott nyári idényben heti egy-két alkalommal a havasi pásztorszállásra, hogy hazaszállítsa a faluba a gazdák részére, illetve az eladásra szánt sajtot és ordát. Juhászatra irányuló kutatásaim során az idősebb generáció tagjaitól több alkalommal is érdeklődtem arról, hogy évtizedekkel korábban hogyan, milyen eszközökkel történt a tejtermékek hazaszállítása.¹³¹ A kollektivizálás éveiben, illetve azt megelőzően szekérrel szállították a sajtot a faluba. Ez a tevékenység az esztanabíró vagy a sajtszállító feladata volt, akiknek ez felelősségteljes, több órát igénybe vevő munkát jelentett. Napjainkban a szállítás ideje többszörösen csökkent és jobb körülmények között szállítják a sajtot a faluba.

Az állattartás eszközei

Míg évtizedekkel korábban a pásztortárgyak nagy részét maguk a juhászok készítették, napjainkban az esztenán alig találunk olyan tárgyat, amelyet saját maguk készítenek el. Ez alól kivételt képeznek a faragott pásztorbotok. Ezek státusszimbólumként ma is jelen vannak.

A pásztorkodás a tárgydíszítésnek kiemelt körülménye, ez összefügg azzal, hogy a pásztorok viszonylag sok és kötetlen szabadidővel rendelkeznek, ugyanakkor a földművelőkhöz viszonyítva kultúrájuk archaikusabb és specifikusabb jelleget mutat (Gazda K. 2008: 135). A díszes pásztorbotok egyéb pásztortárgyakkal egyetemben gyakorlati szerepükön túl a mesterség címeréül is szolgálhattak (Gazda K. 2008: 136).

Csíkmadarason a juhászok napjainkban is maguk szerzik be a bothoz szükséges mogyorófát, és ők díszítik ki a botok felületét, azonban díszítés szempontjából már csak ritkán látunk olyan munkaigényes és ízléses botokat, mint amilyeneket múzeumi gyűjteményekben is őriznek. Az igényes díszítmények elmaradása fakadhat a kézügyesség hiányából is, azonban megfigyeléseim inkább azt bizonyítják, hogy

131 *Én ott vótam maradva, s édesapám jött, s minden héten hozta le a sajtot. De olyan rossz volt az út, hogy a lovakon fejjel vót a rúd örökké, úgy suppongunk a köveken bé, úgy bé a szeker. Édesapám hozta bé a sajtot, s azt adták ki a népeknek, gazdáknak. S újból jött, amit kellett, vett, s hozta. Puliszkalisztet, pityókát. Esztenabíró vót. Nem, tudom, hogy mi volt a fizetség. Valamit adtak. Sokáig vót esztenabíró. Lehetett tízet biztos. (Antal Bíró Irén, Csíkmadaras)*

Lovakval, szekervel. Csak akkor nem úgy volt, mint most... ráfos szeker. Negyven kilométer. Reggel nekem hét órára ide kellett érni. Hajnalkor két-három órakor indulni kellett. Három óra volt a legtöbb, de úgy jöttek a lovak, úgy eresztettem kivált akkor, amikor megkéstem. Adtam ezét nekik abrakot. Reggel még hét óra nem vót, s az elnöknek a kapujánál vótam, koppanítottam, s azt mondja a kollektívelnök: – Ugyanbiza Dénes, te már megjártad Naskalatót? Há mondom: – Meg. (Péter Dénes, Csíkmadaras)

egy-egy pásztorbot napjainkban már nem hosszú távra készül, legtöbb esetben csupán 1-2 nyáron át használják azt. A használati idő után bizonyos botok másodlagos szerepet kapnak, erre példaként azt az esztenán talált botmaradványt említem, amely kikerülve az elsődleges használatból, jelenleg az állatok ételének összekavarására szolgál. Egy korábbi terepmunkám alkalmával arra is találtam példát, hogy az előző években készült pásztorbotokat tűzifának használták fel. Mindezek kapcsán kijelenthetjük, hogy a juhászok esetében egy-egy eszköz státuszának túldimenzionálása túlzásokhoz vezethet.

Az esztenán az elsődleges funkcióban, használatban levő pásztorbotok mennyisége a juhászok számához igazodik. A fejőpásztorok és a *monyator* mindannyian egy-egy pásztorbottal rendelkeznek. Ezekre a botokra díszítmény hiányában rendszerint megkülönböztető jelek kerülnek, ezzel láttatva, hogy melyik bot kinek a tulajdona.

A naskalati esztenán a juhok és disznó mellett lovakat is tartanak, ebből adódóan lószerszámok (hám, fék) is találhatóak a havasi szálláson. Ezek az esztanaépület külső falán kaptak helyet. Származásukat tekintve Váncsa Imre apósától kerültek az esztenára, aki négy-öt évvel korábban, új állapotban ajándékozta vejének azokat. Az állattartáshoz kapcsolódik az a gumiabroncs, amely a funkcióváltás példáját mutatja. Ez a bács traktoráról származik. A gumiabroncs kikerülve az elsődleges használati körből, végül az esztenán kapott helyet, ahol vályúként a pásztorokutyák és az esztenán tartott disznók élelmezésére szolgál.

A 20–21. századokban a fogyasztói szokások előtérbe kerülésével hangsúlyossá vált a gyáripari termékeknek paraszti világban való helye és kulturabeli szerepe, hiszen a nép már nemcsak a maga által előállított tárgyakkal él, hanem bizonyos szükségleteit egyéb helyekről beszerzett javakkal is kielégíti, így a városban, boltban vásárolt tárgyak bekerülnek a népi kultúra kanonikus világába is (Fejős 2003b: 60). A fogyasztás megnövekedett szokásai miatt a kilencvenes években, a nemzetközi kutatásban is önálló témává vált a posztmodern világ tárgybőségével jellemezhető konzum kultúrája, illetve az ehhez kapcsolódó fogyasztói magatartás (Fejős 1999: 241).

A modern fogyasztói kultúra főként a kulturális reprodukció új módját jelenti, ez két szempontból speciális: az egyik az, hogy a fogyasztás és a kultúra újratermelése elsősorban egyéni szinten, önálló döntések keretében zajlik, a másik pedig az, hogy a kulturális reprodukcióhoz szükséges javakat az egyének pénzért vásárolják meg (Simányi 2005: 181).

Míg a hagyományos technikákkal készült eszközök évtizedekig funkcionáltak, addig a gyáripari termékek minőségbeli hiányosságai miatt gyakran idő előtt kikerülnek a használatból, újabbnál újabbak váltják fel azokat, ez összefügg azzal is, hogy könnyen és olcsón beszerezhetőek, így azoknak pótlása használóik számára nem jelent különösebb problémát.

A fogyasztói társadalomban a tárgyak nemzedékei az emberek nemzedékeihez hasonló vagy még nagyobb gyorsasággal halnak meg, s ezt követően más tárgyak lépnek az előzőek helyébe (Baudrillard 1987: 177). Míg régen az ember kényszerítette rá életritmusát a tárgyra, napjainkban a tárgyak kényszerítik rá rendszertelen

ritmusukat az emberre: ugyanis váratlanul felbukkannak, tönkremennek, előregezés nélkül egymás helyébe lépnek (Baudrillard 1987: 187).

Az újítások és a divat törékenyebbé és rövid életűvé teszik a tárgyat. A tárgynak valósággal korlátozzák az élettartamát, így hatást gyakorolva rá könnyen kivonják azt a forgalomból. Ez a hatásgyakorlás egyrészt a tárgy funkciójára irányulhat, ez esetben az adott tárgyat felülmúlja egy technikailag magasabb rendű tárgy, ami fejlődéshez vezet; másrészt hatást gyakorolhatnak az eszköz minőségére is, amely rövid idő alatt való eltöréssel, elkopással járhat, harmadrészt pedig megjelenésükre nézve szándékosan divatjamúlttá is tehetnek bizonyos tárgyakat, ez szintén a használatból való kikerüléssel járhat együtt (Baudrillard 1987: 171).

A tömegtermelésen alapuló fogyasztás következtében a tárgyak hamar „leszerepelnek”: annak ellenére, hogy még használhatnák őket, szemétre kerülnek. Ez összefügg azzal, hogy a termelés egyre romlandóbb anyagokkal él, ez éppen a technikai fejlődés megcáfolását eredményezi (Hernádi 1982: 121). A fogyasztói javak korszakában a „természetes” átlag élettartam fogalma elveszíti értelmét, ugyanis egymást gyorsan követő, újabbnál újabb tárgygenerációk szorítják ki a használatból a korábbiakat (Hofer 1983: 49).

A juhászeszköztár esetében is nagyobb arányban a tömegtermelés árucikkével találkozunk. Ezek sokkal gyakrabban cserélődnek, mint a korábban természetes alapanyagokból, kézzel készített eszközök. Azon túl, hogy a gyáripari termékek könnyen beszerezhetőek, egy másik tényező is hozzájárulhat ezek rövid élettartamához, ez pedig az egyén és a tárgy viszonyában keresendő. A hagyományos technikákkal, kézzel megmunkált eszközök egyértelműen egy személyes viszonyt alakítanak ki maguk és használóik között, hiszen az alkotás folyamata által nagyobb kötődés alakulhat ki egyén és birtokolt tárgya között. Abban az esetben, hogyha az alkotó és használó nem ugyanaz a személy, viszont a tárgyat birtokba vevő egyén személyes kapcsolatban áll a tárgy készítőjével, a tárgy már jóval nagyobb ragaszkodást válthat ki tulajdonosából. Ezzel szemben az ipari cikkek standard jellegük miatt is már kevésbé alkalmasak arra, hogy többletértéket jelentsenek birtoklójuk számára, csupán funkcionális szinten ragadható meg az ilyen típusú eszközökhöz való ragaszkodás.

Simányi Léna a fogyasztói szokásokról írva Marx, Simmel és Baudrillard nézeteit idézi, eszerint a fogyasztói társadalomban a szubjektum-objektum reláció megszakad, s ez elidegenedéssel jár együtt, hiszen már nem a tárgyat használó, fogyasztó egyén az előállító, s mégis csak nem is a saját igényei szerint gyártják a tárgyakat, így nem tud azokkal azonosulni, képtelen azokat befogadni (Simányi 2005: 186).

Egy-egy olcsóbban beszerezhető gyáripari termék eltörése, elhasadása esetén már kevésbé jellemző az, hogy használói megjavítsák azt, mivel tudatában vannak annak, hogy a következő időnyben az esztéta eszközeinek tulajdonosa amúgy is gondoskodik az eszköztár cseréjéről vagy pótlásáról.

Korunkban a tárgyak nagy mennyisége, rohamos változása és fogyasztása negatív hatással van a tárgyak jelentésének fokozatos kibontakozására és elmélyítésére (Bausinger 2005: 15).

A mindennapi környezetben a tárgyak elszigetelődnek egymástól, azonban az ember saját szükségleteinek megfelelően biztosítja együttélésüket egy funkcionális kontextusban (Baudrillard 1987: 11). A tárgyak az egyedüli létezők, amelyeknek egymás melletti létezése lehetséges, ugyanis különbözőségük nem fordítja szembe egymással azokat (Baudrillard 1987: 105).

A juhászok eszköztára is változatos képet mutat, az esztenaépületben megtalálható eszközök sok esetben „idegenek egymás számára”. Ez anyagiságukból is ered, ugyanis műanyag, fém és fatárgyak együtt vannak jelen. Ami összeköti az eszközöket, az a funkció, hiszen az esztena, mint a tejfeldolgozás fő helyszíne, többnyire az ehhez a tevékenységhez szükséges eszközöket tömöríti egy helyre. Ezek az eszközök a tejfeldolgozásban egymás „követői”, a velük folytatott tevékenységek egymásutánisága eredményezi az esztenán zajló munka sikerességét, tehát végeredményben a munka folyamata kapcsolja egymáshoz a tárgyakat.

Ebben a fejezetben a csikmadarasi juhászok esztenán található eszközeit vizsgáltam a legújabb tárgyakra irányuló vizsgálatok viszonyában. A teljes juhászati eszköztár lajstromba vétele lehetővé tette a mindegyikre való rákérdezést. A recens anyag ismertetését helyenként kiegészítettem néhány kéziratos és írott formában fennmaradt, a csiki juhászatról közölt adattal.

A terepen talált tárgyak között egyesek vannak jelen a kézműves technológiákkal készült tárgyak és az ipari termékek. A juhászok a hagyományos eszközökhöz, az ipari cikkekhez viszonyítva, másfajta magatartást mutatnak. Nagyobb ragaszkodást tanúsítanak a saját maguk vagy mások által készített tárgyak iránt, ellenben a gyári ipari termékeket nem kezelik kitüntetett figyelemmel. Ennek ellenére bizonyos kézműves eszközöknek a túldimenzionálása is hamis képet festhet a juhászok tárgyakhoz való viszonyáról.

A fogyasztói magatartás csak részben nyomja rá bélyegét a juhászok életmódjára, a szakirodalomból ismert *újranelhasználási lejtő* a juhászok tárgyakhoz való viszonyára is jellemző, így gyakran másodlagos vagy harmadlagos funkciót rendelnek egy-egy tárgyhöz. A használati tárgyakat élettörténetük szerint vizsgáltam, ez a megközelítés a teljes juhászati eszköztár esetében nem volt alkalmazható, ugyanis a tárgyak többsége a közelmúltban készült ipari cikk, így kevesebb az azokhoz kapcsolódó másodlagos jelentés.